

Yeni İstanbul Çalışmaları: Yersiz, Havasız, Mülksüz Kent

Cenk Özbay
Ayfer Bartu Candan

1 İzmir ve Ankara'nın farklı kentsel süreçlerine odaklanan *Değişen İzmir'i Anlamak* (Yıldırım ve Haspolat 2010) ve *Kenarın Kitabı: Arada Kalmak, Çeperde Yaşamak* (Cantek 2014) bu eğilime önemli bir istisna teşkil ediyor.

2 *Istanbul: Between the Global and the Local*, Rowman and Littlefield. Eserin Türkçesi 2000 yılında yayımlandı. Bkz. Keyder 2000a.

3 Çağlar Keyder'in öncü çalışmasından bu yana İstanbul hakkındaki farklı araştırmaları bir araya getiren, ancak belirli konulara yoğunlaşan çok sayıda derleme kitap yayımlandı. Örneğin, İstanbul'da sanat ve kültür politikası (Göktürk ve diğ. 2011), kentsel bölünmüşlük ve ayrışma (Kurtuluş 2005a), kent ekonomisi (Keyder 2010a), bellek ve kimlik (Güvenç 2009), kentsel mimari (Akpınar 2010), mutenalaştırma (Behar ve İslam 2006), gençlik (Kazgan 2007), eğlence ve gece hayatı (Aytaç ve Parmaksızoğlu 2011), →

Fotoğraf

Murat German
Muta-morfoz - İstanbul, Küplüce
#1'den detay, 2013
(Orijinali renklidir)

Türkiye’de kentlerin 2000’li yıllar boyunca yaşadığı ve 2010’larda da hızlanarak devam eden çokboyutlu dönüşümlere dair bütünsel bir bakış açısı benimseyen çalışmaların mevcut olmayışı, *Yeni İstanbul Çalışmaları*’nı hazırlamaya karar vermemizdeki en büyük etkendi. Elbette Türkiye’de pek çok şehir ve bunların içinde de büyük farklılıklar arz eden kentleşme deneyimleri mevcut. Bu heterojenliği dikkate alıp, la-yığıyla temsil edebilecek araştırmalara ulaşmanın güçlüğünü göz önüne alarak bu kitabın kapsamını en iyi bildiğimiz, içinde yaşadığımız ve hakkında araştırma yaptığımız İstanbul ile sınırlamanın daha doğru olacağını düşündük.

İstanbul’un Türkiye’de Kent Çalışmaları literatürünün merkezinde çok büyük bir yer işgal ettiği söylenebilir. Hatta Türkiye’de şehir hayatına, mutenalaşmaya, kentsel dönüşüme ve muhalefete, sınıflar arası ilişkilerin mekânsallaşmasına, yerel yönetimlere, kent alanının farklı cinsiyetler ve cinsel kimliklerce kullanılmasına, kentsel ekolojiye, kent ekonomisine dair üretilen toplumsal bilginin büyük oranda İstanbul’a dair incelemelerden ibaret olduğunu iddia etmek de abartı sayılmaz.¹ Bu anlamda *Yeni İstanbul Çalışmaları*, Çağlar Keyder’in ilk kez İngilizce olarak 1999 yılında yayımlanan derleme kitabı *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında*’nın² açtığı yolu takip eden ve günümüz İstanbul’u oluşturan farklı konuları, farklı kuramsal yaklaşımlardan ve araştırma geleneklerinden yola çıkarak inceleyen yazıları bir araya getiren bir kitap olma özelliği taşıyor. Bu noktada öncelikli amacımız, “yeni” İstanbul hakkında sorulmuş sorulardan yola çıkarak tamamlanmış ya da yapılmakta olan araştırmaları bir araya getiren bir kitap hazırlayıp, 2010’larda İstanbul’un hallerine dair sosyal bilimcilerin söylediklerini yan yana koyarak düşünmemize ve buradan hareketle yeni sorular geliştirmemize olanak sağlamaktı.³

Karşımızda daha önceki sorular, araştırma çerçeveleri ve kavramsallaştırmalar ile anlamanın ve anlatmanın pek de mümkün olmadığını düşündüğümüz, kimi yazarlara göre bir “bölge-kent” ya da “kent azmanı” halini almış bir “yeni” İstanbul gerçekliği var. Öte yanda, gaze-tecilerden sivil toplum örgütlerine, iş çevrelerinden sokaktaki insana

hemen hepimizin kendimizce cevaplar ürettiğimiz bu “yeni” kent deneyimine, içinden geldikleri disiplinlerin pencerelerinden bakarak yanıtlar bulmaya ve “kentin yönelimlerini” keşfetmeye çalışan yazarların ortaya koydukları “yeni” bir araştırma literatürü bulunuyor. Böyle bir bağlamda *Yeni İstanbul Çalışmaları* başlığındaki “yeni” ibaresi hem İstanbul’un daha önce tecrübe etmediğimiz kent hallerine atıfta bulunuyor, hem de bugün İstanbul hakkında üretilen en yeni (ve tabiatı gereği eklektik) toplumsal bilgiden bir seçki sunmayı hedefliyor.

Türkiye’de Kent Çalışmaları uzun sayılabilecek bir dönem boyunca “kentsel problemler” ekseninde tartışıldı. Bir konuyu incelemenin ve onu “çözüm gerektiren bir problem” olarak tanımlamanın arkasındaki irade ve iktidar ilişkisine hiç değinmeden, İstanbul özelinde anlatılan en büyük problemlerin “göç”, “gecekondulaşma” ve “kent yoksulluğu” başlıkları altında toplandığını söylemek mümkün.⁴ 1990’ların ikinci yarısından itibaren ise neoliberalizmin kentsel dinamiklerinin, İstanbul’da palazlanmakta olan “küresel-kent” anlayışıyla bir araya gelişinden doğan çelişkileri inceleyen araştırmalar kuvvet kazandı. Kimi yazarlar İstanbul’un küreselleşmesini, bir “marka şehir” yaratma hevesiyle coşkuyla karşılarken, pek çok çalışma “büyüyen Türkiye ekonomisinin motoru” olarak İstanbul’un ürettiği dezavantajlı, mağdur kesimleri ve kentsel dışlama pratikleri ile bu bağlamda gelişen “orta sınıf kültürünü”, en başta da “kapalı site” (*gated community*) diye tabir edilen yerleşim adacıklarını mercek altına alıyordu.⁵ Takip eden süreçte, İstanbul’da ana akım dışında kalan, “alternatif” hayat tarzlarına ve “altkültürlere” etnisite, sınıf, cinsiyet ve cinsellik perspektiflerini de ihmal etmeden yaklaşan araştırmalar da yayımlandı.⁶

Dünyada İstanbul kadar derin köklere sahip, *halihazırda* çokboyutlu bir kentsel kimliğe sahip olup içinde yaşayanlar, sermaye odakları, kamu idarecileri ve siyasetçiler tarafından “olduğundan başka” suretlere dönüştürülmek istenen (Aksoy 2012), neresi olduğu ve bunun olması manalarıyla bu derece oynanan bir başka şehir daha olmayabilir. Sahip olduğu tarihsel kimlik ve miras, barındırdığı (aslında yarattığı) hayat tarzı çeşitliliği, kendine özgü coğrafyasına atfedilen tüm sembolik anlamlar, günümüz Türkiye’sinin ekonomik, kültürel ve siyasi düzenlerinde oynadığı hayati rol, uzun yıllardır birikerek çoğalan tüm kentsel problemler ve gündelik hayatı kötüleştirilen sıkıntılar ve büyük deprem riski... Bütün bunlar yetmezmiş gibi son yıllarda İstanbul’u kâh bir “olimpiyat şehri” kâh “Avrupa kültür başkenti” yapmaya çalışıyor, fiziki kapasitesini ve toplumsal limitleri zorlayıp bir “turizm” merkezine dönüştürmeye uğraşıyor, bir yandan “cool İstanbul” arayışındayken diğer yandan “İslam şehri” vurgusu yapıyor, kenti estetik değerlerden uzak bir *kitsch* çöplüğüne çevirirken Arap petrodollarlarının cazibe durağı haline getirmek için hevesleniyor, havaliman-

→ kamusal mekân kullanımı (Eckard ve Wildner 2008) ve kentsel dönüşüm (Çavdar ve Tan 2013; Bora 2013a). İstanbul’da herhangi bir konu hakkında yazılmış kitap, kitap bölümü ve dergi makalesi sayısı ise bu giriş yazısında bahsedebileceğimizden çok daha fazla. Farklı dillerde İstanbul üzerine yoğunlaşan bu kent çalışmaları literatürünü belgelemek için, oldukça kapsamlı, ayrı bir çalışmaya, bir nevi güncel “İstanbul Kaynakçası” na ihtiyaç duyulduğu ortada.

4 Kimi önemli örnekler için bkz. Karpat 1976, Şenyapılı 1981, Kıray 1984, Erder 1996, Işık ve Pınarcıoğlu 2001, Aslan 2004, Erdoğan 2007, Şentürk 2012. Bu “problemlere” cinsiyet ve emek ilişkileri üzerinden yaklaşan araştırmalar da yayımlandı: bkz. White 1999, Özbay 1999, Wedel 2001, Yüksek 2003, Özyeğin 2005, Dedeoğlu 2008.

5 Bazı örnekler için bkz. Keyder ve Öncü 1993, 1994; Ayata 2003, Öncü 2005, Keyder 2005, Danış ve Prouse 2005, Genç 2007, Bartu-Candan ve Kolluoğlu 2008, Özbay 2010a, Prouse 2011, Kuyucu ve Ünsal 2011.

6 Bazı örnekler için bkz. Navarro Yashin 2003, Kandıyoti 2003, Öz 2009, Özbay 2010b, Çağlayan, Özar ve Doğan 2011, Ekal 2011, Zengin 2011, Yardımcı 2012, Savcı 2012, Yaman 2013.

larına sığmayan bir hava taşımacılığı şişkinliği ve “Londra-Pekin” demiryolu bağlantısı takıntısıyla bir “küresel ulaşım kavşağı” vurgusu yapıyor, “marka şehir” deyip amatör tüccarlığa oynuyoruz.

İstanbul, tüm bu söylemsel sağanak ve inşaat furyası içinde, doğal ötesi sınırlarına dayandığı doğu-batı aksından sonra, mecburen kuzeye doğru zorla, adeta çekiştirilerek, suni biçimde büyütülüyor. Şehir, bu suni büyüklüğü, yoğunluğu, zenginliği ve sıkışıklığıyla sanki üç-dört farklı kentsel merkezin birleşmesinden oluşmuş, bir ucu öbür ucunu görmez, bir tarafı diğer tarafını bilmez bir halde, 2010’ların dünyasında kent çalışmaları gündeminin belki de tüm maddelerini içinde barındıran bir kentsel kozmos sunuyor bizlere. Bugün İstanbul özelinde, kent coğrafyasının kontrol edilemez ve sürdürülemez genişlemesi; kent içindeki hareketlilik eksenleri ve ulaşım kanallarındaki tıkanmalar; tehlike sinyalleri veren çevresel ve ekolojik dinamikler; yapımı önerilen, planlanan, inşası devam eden ya da tamamlanan “mega” projelerin olası getirileri ve tahribatı; “kentsel dönüşüm” başlığı altında devam eden yıkım, yerinden etme ve tahliye süreçleri ile sermaye ve mülkiyet devri; İstanbul’un küresel ya da bölgesel bir merkez olması arzusu ve stratejisi ile “kenti pazarlama” vazifesini yerine getirmeye teşne, “proje” belediyeler ile yerel ve merkezi idareler; sanayi kentinden bilgi, turizm, finans ve medya odaklı bir “yeni ekonomi” kentine geçiş ve sanayisizleşme süreçlerinin radikal etkileri; mevcut toplumsal eşitsizliklerin (özellikle de beden, etnisite, cinsiyet, sınıf ve cinsel yönelim) yeni kentsel bağlamlarda hangi biçimlerde üretilmekte oldukları, ve özellikle de 2013 Haziranı’ndan beri kentsel mekân, sosyal medya, kent hakkı, yeni toplumsal hareketler, politik öznellik ve katılımcı yerel siyaset hakkında tartışıyoruz.

Bütün bu konular, *Yeni İstanbul Çalışmaları*’nın içindeki yirmi iki yazı içinde kendine bazen doğrudan, bazen dolaylı yollardan yer buluyor. Öte yandan, yeni İstanbul’u önceki dönemlerden ayıran bir diğer önemli unsurun (kitapta açıkça bahsedilmese de) demografik yapı itibarıyla, İstanbul’un oldukça genç bir nüfusa sahip olduğu gerçeğidir denebilir.⁷ Belki daha önemlisi, şehir sosyologlarına, antropologlarına, plancılarına, tarihçilerine “tuhaf” ve “yadırgatıcı” gelen kimi kentsel öğelerin (örneğin alışveriş merkezlerinin, kapalı sitelerin, gözetleme kameralarının, mutenalaşmanın vb.) son otuz yılda doğmuş büyümüş gençler tarafından “normal” ve hatta “arzu edilir” bulunmasıdır. Bugün İstanbul, kente dair yeni teknolojileri (örneğin navigasyon sağlayan ve trafik yoğunluğunu ölçen yazılımlar) ve adeta “içinde yaşadıkları” sosyal medya araçlarını (örneğin Facebook, WhatsApp, Twitter, Instagram, Foursquare, Grindr, Kik, Vine vb.) kentin farklı noktalarında bambaşka amaçlarla kullanan, bireysel hayatlarını ve toplumsal etkileşimlerini bu teknolojik hareketlilik vasıtasıyla yeniden dü-

7 TÜİK, Türkiye nüfusunun ortalama yaşının 30 olduğunu söylüyor. BBC gibi çeşitli kaynaklar da buradan yola çıkarak, İstanbul halkının ortalama nüfusunun 23’e kadar düşebileceğini iddia ediyor. 2011 yılı adrese dayalı nüfus hesabına göre, İstanbul nüfusunun yaklaşık üçte ikisi 40 yaşının altında. Bu bilgileri bizimle paylaşan Ferhunde Özbay’a teşekkür ederiz.

zenleyen ve mekânsallaştıran gençler ile Boğaz'ı hiç görmemiş, uçağa binmemiş, arabası olmayan, kirasını ve faturalarını ödeyemeyen kent sakinlerini bir araya getiren (Yazıcı 2013), ancak aynı doğrultuda yepyeni ayrıştırma mekanizmaları da üreten, yan yana gelme ve temas etme ihtimallerini kısıtlayan, sınıflar ve farklı toplumsal gruplar arası diyalog ihtimalini azaltma eğiliminde bir yapı arz ediyor.

Öte yandan içki satın alma saatlerinin kısıtlanması, neredeyse tüm kentsel alanların sermaye kontrolündeki ticari işletmelere devredilmesi, Beyoğlu'nda açık havada oturup yeme-içmenin güç kullanarak engellenmesi, Galata Kulesi etrafında ve Kadıköy sahilinde polislerin yerlerde oturan gençleri kalkmaya zorlaması, otobüs şoförünün öpüşen gençleri uyarması ve itip-kakması,⁸ Bilgi Üniversitesi'nde yapılması engellenen gençlik-müzik festivali, AKM'nin ve Emek Sineması'nın başına gelenler, yıllardır düzenli olarak artan ve 2014 başında doruğa çıkan internet yasaklamaları ve elbette Gezi Parkı için yapılan eylemlere uygulanan şiddet gibi tepeden bakan, diktatoryal rejimleri andıran uygulamaların bu genç nüfus üzerindeki boğucu etkisini hesaba katmamaya imkân yok. “Yeni” İstanbul'un genç sakinleri (en azından bir kısmı) yaşam mekânlarıyla aralarına çekilen bu müdahaleci engellere, kendi bildikleri yöntemlerle, eğlenerek, iktidarla dalga geçip onu “bozarak” muhtelif yanıtlar verdiler.

Çoğunlukla yaşlı erkeklerden oluşan iktidar formlarının İstanbul'u “yıkarak güzelleştirmesi” ve benzer keyfi uygulamalara imza atmaları bugün eskisinden daha zor, keza kenti “toplucu hissetmeye”, onu korumaya, hayatlarımızın ona bağlı olduğunu, onun içinden geçtiği hal-lerin bizi tanımladığını keşfetmeye daha açığız denebilir. Elbette bu iyimserlik, muhtelif iktidar biçimlerinin daha da hoyratlaşması ihtimalinin üstünü örtmemeli ve “son hızla” devam eden Üçüncü Köprü ve Üçüncü Havalimanı inşaatlarını, Maltepe ve Yenikapı sahillerinin doldurulmasını, başta Kanal İstanbul olmak üzere her türlü “kent karıştı” fikrin ve ölçeksiz arzusunun alkışlandığı kültürel ortamı gizlememeli. Kontrolsüzce büyüyen ve genişleyen 2010'ların İstanbulu, dışardan hiçbir müdahale olmaksızın bile kendi dinamizmiyle dönüşümünü sürdüren (dolayısıyla “koruma” ve “miras” kavramları ekseninde uygulamalar geliştirilmesi gereken) bir kimlikteyken, buraya dışarıdan yapılan her eklenti, her öneri, her “akla ziyan” proje teklifi çevresel ve toplumsal hayatı tehlikeye atan, var olan dengeleri istikrarsızlaştıran ve uzun dönemlerde oluşmuş mekânsal hassasiyetleri zedeleyen birer macera hüviyetine bürünüyor.

İstanbul'un, hiçliğin ortasında, çölde kurulan bir Dubai, ya da Çin'de dağlar ortadan kaldırılarak sıfırdan inşa edilen bir Lanzhou Xinqu olmadığını bilmek, hatırlamak ve hatırlatmak bugün her zamankinden zor görünebilir. “Yeni” İstanbul'lar yaratarak ya da “bildiğimiz” haliy-

⁸ Aynı sıralarda Ankara Metrosu'nda kimliği meçhul bir görevli tarafından yapılan “ahlaklı durun” anonsunun uyandırdığı tepki de unutulmamalı.

le İstanbul'un her köşesini yıkıp yeniden inşa ederek sağlanacak rant, kazanılacak para her zamankinden çok daha büyük meblağlara ulaşabilir. Bugünün İstanbul'unun sorunlarını çözmek, ulaşım tıkanıklığını aşmak, konut kalitesini yükseltmek, susuzluk tehlikesini bertaraf etmek, şehri yeşil alanlarla ve kültür merkezleriyle doldurmak her zamankinden daha imkânsız görünebilir. Kent yoksullarının ve yerinden edilenlerin, ötekileştirilen etnik ve dinsel grupların, dışlanan cinsel azınlıkların, engellilerin, çocukların, sokak hayvanlarının, mültecilerin ve kaçak göçmenlerin yaşam, barınma ve kent haklarının güvence altına alınıp, toplumsal hayatla entegre olmaları hepten ütopyik sayılabilir... Yine de Gezi Parkı eylemleri sırasında ve sonrasında ortaya çıkan (ya da *kuvveden fiile geçen*) kentlilik bilincinin ve mücadele azminin, daha yaşanabilir, daha adil, daha şeffaf yönetilen, kararların ortaklaşa alındığı, yerel demokratik mekanizmaların çalıştığı, ortak yaşam alanlarının ve müştereklerin beraberce korunduğu ve geliştirildiği, belediyelerin "girişimci" bir ruhla inşaat şirketi gibi işlemediği, etrafındaki coğrafi bölgeyi sömürmeden, *onunla beraber* bir hayat kura-bilen bir İstanbul'da yaşamının belki de mümkün olabileceğini düşün-dürdüğü söylenebilir.

Yeni İstanbul Çalışmaları, bu sunuş yazısında değindiğimiz tüm bu meseleleri ve yaklaşımları dört ayrı bölümde inceliyor. Her bölümün başında, o bölümün tematik çatısını oluşturan ve temel soruları aktaran birer giriş yazısı var. Birinci bölüm İstanbul'da Mekân ve Siyaset, kent mekânının inşasının ve kullanımlarının dönüşümüne, bu süreç içerisinde oluşan gerilimlere ve direnişlere farklı bakış açılarından ve ölçeklerden yaklaşan yazılardan oluşuyor. İkinci bölüm İstanbul'da Emek ve Ekonomi, çalışma biçimlerinin örgütlenmesi ve hareketlilik kuramının kentsel büyüme ile beraber düşünülmesini öneren yazıları bir araya getiriyor. Üçüncü bölüm İstanbul'un Politik Ekolojisi, sürdürülebilirlik ve çevre meselelerini, "doğal limitlerine" yaklaşıldığına sıklıkla atıfta bulunulan kentsel gündemin merkezine koyan yazıları içeriyor. Dördüncü bölüm İstanbul'da Beden ve Cinsellik, kent sakinlerinin kent mekânları içinde yaşarken bedensel ve cinsel yönelimlerinden ayrı düşünölemeyeceklerini belgeleyen yazılardan oluşuyor. Kitap, Sema Erder'in İstanbul'un değişimini ve "yeniliğini" özetlediği ve bu süreçlerin siyasetten ayrı düşünölemeyeceğinin altını çizdiği sonsözöyle noktalanıyor.